

SZABOLCSI MIKLÓS
EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK

1. Vitánk végére érve felvethetjük a kérdést: sikerült-e elérni azt a célt, amelyet magunk elé tűztünk, sikerült-e a novellaelemzés módszereinek tisztázásához hozzájárulnunk, sikerült-e a gyakorlatban, pl. az oktatásban is használható eljárásokat és módszereket bemutatni, sikerült-e a kitűzött szövegeket mélyebben és jobban megértenünk és értékelnünk.

Kétségtelen, nagyon nehéz úton jártunk; többször hangsúlyoztuk, hogy amilyen fejlett és sokoldalú verselemzési módszerek ismeretesek külföldön és hazánkban is, olyan kevés kísérlet történt még a prózaelemzés területén. A mi ülésünk is magán viseli ennek a kezdetnek, ennek a tapogatózásnak jegyeit; néhány területen talán sikerült valami újat mondanunk, más területen kevésbé. Kétségtelen, hogy ülésünkön túlnyomóan nyelvészeti-stilisztikai, valamint jelentéstani-szemiotikai szempontú elemzések hangzottak el - végre színvonalasan szóhoz jutott a pszichológiai szempont is -, ezzel szemben az irodalomtörténeti, főleg az a típusú vizsgálat, amely a művész életével hozza összefüggésbe a művet, kevésbé szerepelt. Erre az ülésünkra is jellemző volt, hogy a leírás és elemzés területén többet tudtunk adni, mint az értékelés területén. Az általunk felfejtett jellegzetességek, szerkezetek, struktúrák értékére vonatkozóan keveset tudtunk mondani.

2. Felmerült a kérdés, helyesen választottuk-e ki a novellákat? Természetesen: minden választáson lehet vitatkozni. A mi szempontunk az volt, hogy nagyjából egy időszakban keletkezett, nagyjában hasonló terjedelmű, a magyar irodalom négy jellegzetes áramlatát, típusát megmutató elbeszélést válasszunk ki. A felhívó jelentős része a színesebbnek, többretegűnek tűnő Kosztolányi- és Krúdy-művekkel foglalkozott, pedig a másik két mű is bőséges elemzési tanulságokat kínál. Eredeti elképzelésünk szerint még egy ötödik elbeszélés is szerepelt volna: ugyanebből a korszakból származó "Új Idők"-, "Magyar Úriasszonyok Lapja"-novella, tehát egy látszólag színvonalas, valójában azonban giccses írás. Nem sikerült azonban megfelelő szöveget kiválasztanunk.

3. A vitákat hallgatva, fel kellett hogy merüljön magának az elemzésnek státusa, létformája, érvényessége is. Az irodalmi mű elemzése, mint a művészetről való minden szekundér gondolkodás, mint minden metanyelv az irodalomról, egyrészt hajlamos az önállósulásra, elszakadásra az anyagától, és mintegy önnemzesszerűen hajt újabb ágakat. Mindnyájunkban megvan az a hajlam, hogy gyönyörködjünk önmagunk szellemi teljesítményeinek szépségében. Azt hiszem azonban, hogy az

elemzésnek csak relatív önállósága van, alapjában véve a mű és ezen túl a műfaj, az áramlat, jobb megértésének szolgálatába kell állnia. Rábúrjanzása az anyagra nem kívánatos folyamat.

4. Ülészakunkon sok ponton meg tudtuk erősíteni azokat az általános tanulságokat, amelyek több kísérletből, az ismeretes külföldi és magyar irodalomból és nem utólsó sorban a múlt évi verselemző ülészakunkból származtak. Így pl. ismételten és sokszorosán felfigyelhettünk a művek rétegezetszégének problémáira; bizonyos lépéseket tettünk előre a művek összehasonlító elemzése során; jelentősen finomítani tudtuk, részint történeti szempontjainkat, részint a pszichológiai megközelítési módszereket. Különösen Voigt Vilmos előadása foglalta össze számunkra ez új szempontokat.

5. De: voltaképpen arról kaptunk itt talán legkevesebbet, hogy mi az általános elemzési módszereken és tanulságokon túl éppen a prózaelemzés, még közelebbről a novellaelemzés sajátos módszere, más oldalról arról hallottunk keveset, mi a specifikus éppen a novellákban? Ilyen szempontból talán Zsilka Tibor nyelvtisztítási jellegű vizsgálatait, Martinkó András gondolatébresztő fejtegetései és más oldalról Mérei Ferenc mélyreható pszichológiai elemzése voltak azok, amelyek az elemzés általános módszereiben, a verselemzésen kikísérletezett módszereken túlmenőleg a novellák elemzésére is felhasználható fogódzókat adtak. Úgy vélem azonban, hogy éppen ezen a ponton kell tovább hatolnunk és ezen a ponton kell a gyakorlatban használható fogalmakat és eljárásokat is kikísérleteznünk. Hogy csak egy problémára utaljak: a szegmentálás kérdése, éppen novelláknál sokkal kényesebb és bonyolultabb, mint lírai szövegeknél.

6. Néhány felszólalás foglalkozott csak olyan kérdésekkel, amelyek az elemzett novellák nagyobb struktúrákkal való összefüggését érintik. Más terminusokkal megfogalmazva: a novellák történeti, stílustörténeti helyéről kevesen szoltak és szinte egyetlen felszólalás sem foglalkozott azzal, mit jelentenek alkotójuk életpályáján (igaz, hogy egyetlen Móricz-, Krúdy-, Nagy Lajos- és Kosztolányi-specialista sem volt jelen). Ilyen szempontokat leginkább Fejér Ádám és Kiss Endre érdekes felszólalása vetett föl; és tágabb távlatban Vitányi Iván világgépelemzése adott hasznos szempontokat.

Pedig, hogy sajátosan történeti vagy stílustörténeti szempont is sokat adhat, arra csak egyetlen példát szeretnék hozni: a Kosztolányi-novella elemzett zárása, a Krúdy-novella kihangzása is, nemcsak az anyagból adódik, nemcsak immanensen a szerkezetből. Mindkettő jellegzetesen "pointe", csattanó, amelyet a századvég és századelő minden kis újságcikkben, minden glosszában és főleg minden novellában megkövetelt. Hadd utaljak arra, hogy A Hét szerkesztési munkájában ez szinte kötelező volt.

Ugyanebbe a gondolatsorba tartozik az is, hogy egyes novellák értelmezéséhez, mélyebb megértéséhez íróik más műve, életrajza, olvasmányai is sokat segíthettek

volna. Manapság szokás vitatni az írói életrajz fontosságát, szükségességét, szokás ellene szólni. Nem is biológiai életrajzra gondolok, hanem a műben megjelenő, továbbható, mélyebb költői életre. Ismét csak egy példa: a Kosztolányi-novella megértéséhez bizonyára hozzájárult volna, ha az őt egész életén keresztül kísérő probléma, a művész-volt, művész-polgár, művész-köznapi ember viszonya, azaz a művész-parabola fejlődésrajzába illesztjük bele. A művész és a köznapi ember, a művész és a bűnöző viszonya és ellentéte éppen úgy, mint Thomas Mann-nál, Kosztolányinál is állandóan visszatér. A Caligula abba a sorba illeszkedik, amelyet a Néro, a véres költő, majd a Költő a 20. században jelez. Ugyanilyen megfontolásokból látszik érdekesnek pl. az író tudatos szándékának elemzése; idetartozik Kosztolányi lélektani tanultságának problémája, az, hogy akarattal és tudatosan ülteti át lélektani iskolák elméleti fejtegetéseit művébe.

Még ugyancsak a történeti problémák körébe tartozik és itt csak utalok rá, hogy több elhangzott stílustörténeti jellegű, a kor jellegére vonatkozó fejtegetést megkérdőjeleznék. A magam részéről bizonyos aggályaim vannak Kelemen Péter előadásával kapcsolatban; általában a "modemség" megjelölést túl általánosnak, semmitmondónak, kevésbé értékmérőnek tartom. Erős megfontolásaim vannak a szecesszió terminus alkalmazásával kapcsolatban is.

7. A modemség-megjelölés átvezet egy általános, már említett kérdéshez, az értékszemponthoz. Annak ellenére, hogy az értékelés kérdései világosan kimondva nem jelentek meg ülészakunkon, több felszólalásban jelen voltak oly módon, hogy a leírt jelenségeket az előadók valamilyen értékrendbe állították.

Ilyen szempontból felvethető, hogy vajon bizonyos arányosnak kimutatott szerkezet, a részek bizonyos egymásután következése önmagában értékmérő-e? Attól függetlenül, hogy ez arányok egy részét mi látjuk bele a művekbe, arányosság, részek harmoniája véleményem szerint önmagában még nem minősít; arányosan megszerkesztett ponyvaregényt is nagyon sokat ismerünk. Az elemek rendszere önmagában még nem értékmérő. Ugyanígy a sokszor elhangzott "épség" megjelölés iránt is vannak némi kétségeim; részint azért, mert van olyan író, mint szerzőink közül Nagy Lajos, aki akarattal szerkeszt nem harmonikusan, akarattal hoz létre diszharmonikus alakzatokat, amelyek egy absztrakt épség-ideálnak nem felelnek meg. Ezt a kérdést is a történeti szempont figyelembevételével lehet megoldani.

Még nagyobb aggályom van az értékszempontra odaadományozásával a "metaforikus szerkezetű" műveknek, ellentétben a "szociologikus" szemléletű vagy technikájú művekkel. Esetünkben a többrétegűnek látszó Kosztolányi- és Krúdy-novellák metaforikus szerkezetüknél fogva eleve modembek vagy értékesebbek-e, mint a Móricz- és Nagy Lajos-novellák? Véleményem szerint a metaforikus szerkezet, ha ez a megállapítás valóban áll a jelzett novellákra, ugyancsak történeti képződmény, ugyancsak a korból magyarázható, a ma irodalmának egyik irányzata, de nem kizárólagos irányzatot képvisel. A "metaforikus", a "rétegzett",

a "víziós" mellett a ma világirodalmának a "szociografikus", az "ironikus", a "tárgyszerű" is egyenértékű és egy formán modern áramlata.

Mindebből következik, hogy az értékrend és történeti rend kérdésében még sok vitatni valónk van.

8. Felvetődik a kérdés, hogy a gyakorlati oktatási munka számára tudunk-e érvényes elemzési módszereket, szempontokat nyújtani. Kutatásaink és kísérleteink mai fokán még nem sokat. Mindenesetre, felhívhattuk a figyelmet a megközelítési módszerek lehetséges sokaságára, másrészt arra, hogy a művek többrétegűek, több szempontból elemezhetők, hogy az irodalmi mű, a novella is "ravasz", az elemző leleménye is bontja ki benne a mélyen rejlő tartalmakat. Hangsúlyoznunk kell: nincs arról szó, hogy az itt felvonultatott módszereket a gyakorlati oktatásban ugyanazon a művön kell kipróbálni; mintegy választékot nyújtottunk, lehetséges eljárásokat mutattunk be, amelyek az oktatásban más módon jelentkeznek.

9. És ha programot kellene adnunk, akkor kétségtelenül azt kell mondanunk, hogy a nyelvi-stilisztikai és szemiotikai elemzések mellett jelentősen tovább kell lépünk a történeti, a stílustörténeti, általában tehát az irodalomtörténeti jellegű elemzések terén. Ugyanakkor tovább kell folytatnunk azokat a kezdeményeket, amelyeket a lélektani megközelítés irányában tettünk. És végül: a komplex marxista műelemző módszer kialakításában kell tovább lépünk. Ez a módszer, amely a történeti-magatartásbeli-ideológiai tartalmakat azok poétikai-esztétikai megjelenésén át vizsgálja, alkalmas lehet sok rész-vizsgáló módszer eredményeinek magasabb fokon való integrálására. És így a művek - elemzés során szétszedett - egységét magasabb fokon teremtheti újjá.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős Nagy Tiborné

Műszaki szerkesztő Csóka Jánosné

Terjedelem: 31 (A/5) iv. AK 1535 k 7175

71.72527 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető Bernát György